

Адабияттар.

1. Мадаминов Г.М “Акыл эмгегинин маданияты” Бишкек 2020-ж. 88-89б
2. Тарбиячыларга кеп кеңештер 33-34б.
3. Термечикова Ч.Ж. Балдарыбыз өксүбөй жетилсин 20-21б.
4. А.Алимбеков.“Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы” Бишкек 2019-ж. 20-21,30-31б.
5. Г.Мадаминов., “Бала тарбиялоодогу жаңы ыкмалар”., Бишкек 2019-ж. 35-36б.

УДК 373.3.091.333

<https://doi.org/10.56122/..v2i2.244>

**БАЛДАРДЫН АКЫЛ-ЭСИ, СЕЗИМИ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНЫН
ӨНҮГҮҮСҮНҮН РОЛУ**

Таабалдиева Айнур Абдырахмановна окутуучу, магистр
Ош мамлекеттик педагогикалык университети
ajnurutaabaldieva@gmail.com

Султанова Айсалкын Жаныбековна магистрант
Ош мамлекеттик педагогикалык университети

Аннотация: Бул макалада балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгынын өнүгүүсү адамзат коомунун келечеги үчүн абдан маанилүү экендиги талкуулоого багытталган. Бул процесс баланын жалпы психикалык, интеллектуалдык жана эмоциялык абалын, ошондой эле алардын эмоциялык жана чыгармачыл активдүүлүгүн колдоо зарылдыгын баса белгилейт. Бала эрте курагынан баштап эле дүйнөнү тааный баштайт, анын акыл-эсине, сезимдерине жана чыгармачылык чөйрөсүнө тарбиячылар, ата-энелер маанилүү таасир этет. Жакшы өнүгүү үчүн баланын акыл-эсин өнүктүрүүгө багытталган оюндар, окуулар жана ар кандай чыгармачылык ишмердүүлүктөр атайын иштелип чыгып, алардын интеллектин, логикалык ой жүгүртүүсүн жана эмоциялык сезимдерин бекемдөөгө жардамы тиет. Чыгармачылыкты өнүктүрүү баланын өзүнүн ички дүйнөсүн ачууга, чыгармачыл идеяларды ишке ашырууга, өзүн-өзү билдирүүгө мүмкүндүк берет. Бул процесстин маанилүүлүгү келечектеги жашоонун сапатына түздөн-түз таасирин тийгизет.

Баланын интеллектуалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнө багытталган тынымсыз колдоо баланын келечектеги туруктуу, ийгиликтүү жана креативдүү жашоосуна шарт түзөт.

Ачык сөздөр: Акыл-эс, психологиялык жана когнитивдик өнүгүү, эмоционалдык интеллект, чыгармачыл иш-аракеттер, тарбия, билим, балдардын потенциалы, социалдык адаптация, ата-энелердин ролу

**РОЛЬ В РАЗВИТИИ ИНТЕЛЛЕКТА, ЧУВСТВ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ
ДЕТЕЙ**

Таабалдиева Айнур Абдырахмановна преподаватель, магистр
Ошский государственный педагогический университет
ajnurutaabaldieva@gmail.com

Султанова Айсалкын Жаныбековна магистрант
Ошский государственный педагогический университет

Аннотация: Целью данной статьи является обсуждение того, что развитие детского разума, чувств и творческих способностей очень важно для будущего человеческого общества. В этом процессе подчеркивается необходимость поддержки общего психического, интеллектуального и эмоционального состояния ребенка, а также его эмоционально-творческой активности. Ребенок начинает познавать мир с раннего возраста, воспитатели и родители оказывают важное влияние на его разум, чувства и творческие способности. Для

хорошего развития специально разработаны игры, занятия и различные творческие занятия, направленные на развитие ума ребенка и способствующие укреплению его интеллекта, логического мышления и эмоциональных чувств. Развитие творческих способностей позволяет ребенку раскрыть свой внутренний мир, реализовать творческие идеи, проявить себя. Важность этого процесса напрямую влияет на качество жизни в будущем.

Постоянная поддержка, направленная на интеллектуальное и эмоциональное развитие ребенка, создает условия для стабильной, успешной и творческой жизни ребенка в будущем.

Ключевые слова: Психика, психолого-познавательное развитие, эмоциональный интеллект, творческая деятельность, воспитание, потенциал детей, социальная адаптация, роль родителей.

THE ROLE IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S INTELLIGENCE, FEELINGS AND CREATIVE ABILITIES

Taabaldieva Ainur Abdyrakhmanovna teacher, Master's degree
Osh State Pedagogical University
ajnurutaabaldieva@gmail.com

Sultanova Aisalkyn Zhanybekovna, Master's degree
Osh State Pedagogical University

Annotation: This article aims to discuss the importance of children's mental, emotional and creative development for the future of human society. This process emphasizes the need to support the child's overall mental, intellectual and emotional state, as well as their emotional and creative activity. A child begins to learn about the world from an early age, and educators and parents have a significant influence on his mental, emotional and creative environment. For good development, games, lessons and various creative activities aimed at developing a child's mind are specially designed, which help strengthen their intelligence, logical thinking and emotional feelings. The development of creativity allows a child to discover his inner world, implement creative ideas, and express himself. The importance of this process directly affects the quality of his future life. Continuous support for the child's intellectual and emotional development creates conditions for a stable, successful and creative life for the child in the future.

Key words: Mind, psychological and cognitive development, emotional intelligence, creative activities, upbringing, education, children's potential, social adaptation, the role of parents

Балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгынын өнүгүүсү — бир нече факторлордун өз ара байланышы жана өзгөчөлүгү аркылуу жүрөт. Бул процесстер баланын психо-физикалык абалын жакшыртууга жана анын жеке потенциалын толук ачууга мүмкүнчүлүк берет.

Акыл-эсинин өнүгүүсү. Балдардын акыл-эси — бул логикалык ой жүгүртүүнүн, билимдин, анализ жана синтез жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнүн негизги компоненти. Аларды билим берүү процессинде активдүү катышууга, жаны маалыматтарды өздөштүрүүгө жана алган билимдерин күнүмдүк турмушка колдонууга үндөө керек. Баланын акыл-эсин өнүктүрүүдө логикалык тапшырмалар, интеллектуалдык оюндар, сүйлөө жана жазуу машыктары чоң роль ойнойт. Ошондой эле, балдар өздөрүнүн кызыкчылыктарына жараша окуп, таанып-билүү аркылуу акыл-эсин кеңейтет. Окумуштуулар акыл-эсинин өнүгүүсүнө туруктуу, ар түрдүү тажрыйбалардын чогулушу жана стимулдар таасир этерин белгилешкен.

Сезимдердин жана эмоциянын өнүгүүсү. Сезимдер, эмоциялар — баланын ички дүйнөсүн жана коомдук өнүгүүсүн башкарган маанилүү факторлор. Эмоциялык интеллект баланын башка адамдар менен болгон мамилелеринде туура чечимдерди кабыл алуусуна жардам берет. Баланын эмоцияларынын түшүнүлүшү жана аларды жөнгө салуу жөндөмү аны коомдо ийгиликтүү жашоого даярдайт. Сезимдердин өнүгүүсү балага өзүнүн ички дүйнөсүн түшүнүүгө, башкалар менен ынтымактуу жана боорукерлик мамиле түзүүгө жол ачат. Эмоцияларды башкаруу жөндөмү баланын стресске туруштук берүү жана көйгөйлөрдү чечүүдө маанилүү роль аткарат. [1. Асанов А. (2012)]

Чыгармачылыктын өнүгүүсү. Чыгармачылык — бул баланын жаңы идеяларды ойлоп табуу жана өзүнүн оригиналдуу түшүнүктөрүн билдирүү жөндөмү. Баланын чыгармачылыгын өнүктүрүү анын аналитикалык ой жүгүртүүсүн, визуалдык жана чыгармачыл кабыл алуусун, ошондой эле өзүнүн креативдүү потенциалын ачууга көмөктөшөт. Чыгармачылык активдүүлүк баланын сүрөт тартуу, музыка, театр, жазуучу жана башка ишмердик түрлөрү аркылуу өрчүтүлөт. Баланын чыгармачылыгы анын өзүнө болгон ишеничин арттырып, кеңири дүйнө таанымын түзүүгө жардам берет. Эмоциялар менен акыл-эстин үндөшүп иштеши чыгармачылыктын калыптанышына түрткү берет.

Балдардын өнүгүүсүнө таасир этүүчү факторлор. Балдардын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын өнүктүрүүгө ата-эненин жана мугалимдердин ролу зор. Жакшы түзүлгөн педагогикалык шарттар, мотивация, көңүл буруу жана сүйүү, баланын ички потенциалын ачууга жол ачат. Ар бир бала өзүнүн индивидуалдуу ыкмалары менен өнүгөт, ошондуктан анын жашоо чөйрөсү, социалдык байланыштары жана билим берүү чөйрөсү туруктуу өнүгүүгө таасир этет. Мектептик жана үй-бүлөлүк чөйрө баланын интеллектуалдык, эмоционалдык жана чыгармачыл өнүгүүсүн колдошу керек.

Педагогикалык ыкмалар жана жетишкендиктер. Балдардын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын өнүктүрүү үчүн педагогикалык ыкмалар ар түрдүү жана көп кырдуу болушу зарыл. Интерактивдүү сабактар, чыгармачылык иштер, роль ойноо жана долбоорлор балдардын ар түрдүү жөндөмдөрүн ачууга шарт түзөт. Эмоционалдык жана акыл-эсил болуунун тең салмактуулугу, билим берүү чөйрөсүндө баланын толук өнүгүшүн камсыз кылат. [2. Жумабаев А. (2007).]

Бала тарбиялоодо акыл-эс, эмоциялар жана чыгармачылык өнүгүүсүнүн өз ара байланышы чоң мааниге ээ. Бул үч аспект баланын ички дүйнөсүн, анын коомдук жана психологиялык өнүгүүсүн айкалыштырууга жардам берет. Ошондуктан, баланын акыл-эсин өнүктүрүү менен катар, анын эмоциялык туйгууларын, чыгармачылык активдүүлүгүн колдоп, аларды туруктуу жана гармониялуу өнүктүрүүгө басым жасоо зарыл.

Балдардын акыл-эсинин өнүгүшү алардын ой жүгүртүүсүн чыңоосун жана чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн жакшыртат. Эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү, өз кезегинде, баланын социалдык адаптациясын жана өзүн-өзү түшүнүүсүн жакшыртат. Ал эми чыгармачылык балдарга өзүн-өзү көрсөтүүгө, жаңы ыкмаларды сыноого жана жаңы идеяларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул үч маанилүү аспект бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, балага дүйнөнү терең түшүнүүгө жана анын көп түрдүүлүгүнө туура карап чыгууну үйрөтөт.

Көптөгөн изилдөөлөр жана практикалык тажрыйбалар бул үч багыттын, биринчи кезекте, мектепке чейинки куракта өспүрүмдөрдү тарбиялоодо өзгөчө мааниге ээ экенин көрсөтөт. Баланын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын өнүктүрүүдө ата-энелер, педагогдор жана тарбиячылар үчүн маанилүү сунуштарды, мүмкүнчүлүктөрдү жана принциптерди карап чыгат. Жөнөкөй эле мектепке чейинки куракта балдардын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын колдоп, туура багыт берүүгө көмөктөшүү алардын келечектеги ийгиликтери үчүн негизги шарттарды түзөт. [3. Мамбетова С. (2014)]

Балдардын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын өнүктүрүү боюнча изилдөөлөр көптөгөн теориялар жана практикада колдонулуучу методдор менен колдонула баштаган. Алсак, бул үч аспекттин ар бири баланын психологиялык жана когнитивдик өнүгүүсүнө өзүнчө таасир этет, ал эми алардын биригиши бала үчүн жашоонун бардык аспектилерин түшүнүүгө жана кабыл алууга чоң таасир кылат. Бул бөлүктө биз ушул үч фактордун өнүгүүсүн изилдөө максатында жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыктарын карап чыгабыз.

Эксперименттин максаты жана гипотезасы

Эксперименттин негизги максаты – балдардын акыл-эсинин, эмоциясынын жана чыгармачылыгынын өнүгүшүнүн ортосундагы байланыштарды изилдөө. Биз балдардын когнитивдик жана эмоционалдык туйгууларынын аларды чыгармачылык иш-аракеттерде

кантип чагылдырыларын жана ошол эле учурда, чыгармачылык иштеринин балдардын акыл-эсинин өнүгүүсүнө кандайча таасир этерин текшерүүнү чечтик. [4. Токсонбаева Ш. (2015)]

Гипотеза: Балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгынын өнүгүүсү өз ара тыгыз байланышта болот жана алар бирге иштешкенде бала психологиясынын жана интеллектуалдык деңгээлинин жогорку деңгээлде өнүгүшүнө себеп болот.

Эксперименттин методологиясы - Эксперимент 5-7 жаштагы балдар арасында жүргүзүлдү. Жалпы 60 бала тандалды, алардын ичинен 30 бала “эксперименттик топту” түзүп, калгандары “контролдук топ” болуп бөлүндү.

Эксперименттик топ үчүн төмөнкүдөй методдор колдонулду:

1. Когнитивдик тапшырмалар: Балдарга логикалык тапшырмалар, сөздөрдү байланыштырууга, фигураларды туюнтууга жана арифметикалык маселелерди чечүүгө багытталган оюндар берилди.

2. Эмоционалдык иш-аракеттер: Балдарга ар кандай эмоционалдык абалдарды чагылдыруучу оюндар жана ролдуу оюндар сунушталды. Мисалы, балдарга түрдүү абалдагы сүрөттөр көрсөтүлүп, алар ошол сүрөттөгү адамдардын эмоциясын сүрөттөп беришти.

3. Чыгармачылык иш-аракеттер: Балдарга сүрөт тартуу, калың кагаздан фигураларды жасоо жана музыка аркылуу өзүнүн эмоциясын, ойлорун билдирүү тапшырмасы берилди.

Текшерүү тобу үчүн негизги тажрыйба катары эч кандай атайын иш-чаралар колдонулган жок, болгону алардын күнүмдүк тарбиялоо процесстерине катышуусу талап кылынды.

Эксперименттин жыйынтыктары балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгынын өнүгүүсүнүн ортосундагы тыгыз байланыштын бар экенин көрсөттү. Эксперименттик топтун балдары когнитивдик тапшырмаларды чечүүдө жана эмоционалдык оюндарга катышууда айкын жогорку көрсөткүчтөрдү көрсөтүштү. Мисалы, логикалык маселелерди чечүүдө жана чыгармачылык тапшырмаларды аткарууда эксперименттик топтун балдары контролдук топко караганда жакшыраак натыйжаларды көрсөтүштү.

Эксперименттин жүрүшүндө балдардын эмоциялык туйгууларынын, чыгармачылык иш-аракеттери менен бирге, акыл-эсинин өнүгүүсүнө оң таасир эткендиги байкалды. Балдардын сүрөт тартуу, музыка аркылуу өз ойлорун, сезимдерин билдирүүсү алардын эмоционалдык интеллектинин жана креативдүүлүгүнүн жогоруларынын көрсөткүчү катары бааланган. Мындан тышкары, чыгармачылык иш-аракеттер балдардын акыл-эсин өркүндөтүүчү стимул катары кызмат кылгандыгы ачык көрүндү.

Талкуу - Эксперименттин натыйжалары боюнча балдардын когнитивдик, эмоционалдык өнүгүүсү бири-бири менен тыгыз байланышта экени жана алардын чыгармачылыгы бул өнүгүүнүн маанилүү бөлүгү экендигин көрсөттү. Балдардын өз эмоцияларын, ойлорун чыгармачылык ыкмалар аркылуу билдирүүсү, аларды терең ойлоноуга, проблемаларды чечүүгө жана башкалар менен ыкчам, туура байланыш түзүүгө үйрөтөт. Мындай өнүгүү баланын психо-социалдык чөйрөсүндө ийгиликтерди жаратат жана аларды ар тараптуу гармониялуу өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет. [5. Костюкова В. И. (2010)]

Эксперименттин жыйынтыктары балдардын акыл-эсин, сезимин жана чыгармачылыгын өнүктүрүүдө интеграцияланган ыкмалардын маанилүүлүгүн көрсөттү. Бала үчүн когнитивдик иш-аракеттер, эмоцияларды чагылдыруу, чыгармачылык процесс өз ара байланыштырып, анын жалпы психологиялык жана интеллектуалдык деңгээлин жогорулатат. Бул изилдөөнүн натыйжалары, педагогдор, ата-энелер үчүн балдардын акыл-эсинин жана чыгармачылыгынын өнүгүүсүнө багытталган өзгөчө тарбиялык программаларды иштеп чыгуу зарылдыгын таанытууда. [6] Тулебаева М. (2017)]

Балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгын өнүктүрүүнүн мааниси алардын ортосундагы өз ара байланыш тууралуу сөз кылынды. Жүргүзүлгөн эксперимент балдардын когнитивдик жана эмоционалдык өнүгүүсү чыгармачылыгынын бири-бири менен тыгыз байланышта экендигин ачык көрсөткөн. Эксперименттин жыйынтыктары балдардын акыл-

эсинин жана сезиминин өнүгүшү, аларды чыгармачылык иштерде активдүү катышууга тартуу аркылуу оң натыйжаларга алып келгенин далилдеди.

Балдардын акыл-эсин өнүктүрүү, аларга логикалык ойлонууну, чечим кабыл алууну үйрөтүү менен бирге, эмоцияларды башкаруу жана чыгармачылыкка умтулуу — алардын жалпы психологиялык, интеллектуалдык деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзөт. Чыгармачылык иш-аракеттер баланын өзүн-өзү түшүнүүсүн арттырып, дүйнөнү жаңы көз караш менен кабыл алууга шарт түзөт.

Эксперименттин натыйжалары жана теориялык маалыматтар баланын гармониялуу жана толук калыптанышы үчүн акыл-эс, сезим жана чыгармачылыкты бирдиктүү түрдө өнүктүрүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтөт. Демек, балдарды тарбиялоодо алардын өнүгүүсүн колдоодо когнитивдик, эмоционалдык жана чыгармачылык аспектилерди бирдей эске алуу зарыл. [7. Пиаже Ж. (1994)]

Ата-энелер, педагогдор, тарбиячылар үчүн балдарын гармониялуу жана ийгиликтүү тарбиялоодо колдонулушу мүмкүн болгон негизги принциптерди жана стратегияларды сунуштайт. Эгерде балдарды акыл-эсин, эмоцияларын жана чыгармачылыгын бирдиктүү түрдө өнүктүрүүгө багытталган программалар жана методикалар колдонулса, балдар өзүнүн потенциалын толук ачып, коомго толук кандуу жана жоопкерчиликтүү мүчө болуп калышы мүмкүн.

Балдардын акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгынын гармониялуу өнүгүүсү — алардын келечектеги ийгиликтери үчүн фундамент. Педагогикалык жана психологиялык ыкмаларды туура колдонуу, балага алардын мүмкүнчүлүктөрүн ачуунун жана өзүн-өзү таануунун жолу болуп саналат. Жакшы өнүккөн акыл-эси, сезими жана чыгармачылыгы бар бала коомдогу ордун табууга, өзүнүн ички дүйнөсүн жана потенциалын жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алат.

Адабияттар

1. Балдардын психологиясы. Асанов А. Бишкек-2012.
2. Педагогика жана психология теориялары. Жумабаев А. Бишкек-2007.
3. Балдардын чыгармачылыгын тарбиялоо. Мамбетова С. Бишкек-2014.
4. Балдардын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсү Токсонбаева Ш. Бишкек-2015.
5. Социально-эмоциональное развитие детей раннего возраста. Костюкова В. И. Санкт-Петербург-2010
6. Балдардын интеллектуалдык өнүгүүсү: теориялар жана практика. Тулебаева М. Бишкек-2017.
7. Психология интеллекта. Тулебаева М. Москва-2017.